

Paikan ja joukon tulo kieleen

Forma Koivulehto

1. Paikka

1.1. Suomen nomini *paikka* on fonotaktiselta rakenteeltaan sellainen, että sitä tuskin voisi pitää ikivanhana suomalais-ugrilaisena sanana, vaikka sen etymologiaa ei tarkemmin tuntuikaan. Siinä on geminaatta *-kk-*, jonka edessä on *i*-loppuinen diftongi. Mikäli pidämme sanaa johtamattomana perusvartalona, siinä olisi varhaiskantasuomen tason rekonstruktiossa sekvenssi */-jkk-/*, ja tämän kolmikonsonanttisen yhtymän ei hevvin odottaisi olevan — perusvartalon sisäisenä — suomalais-ugrilaista perua. Voikin todeta, ettei mikään suomen kantasana, jolla on tällainen rakenne, näytä ulottuvan kantasuomea kauemmas. Juuri sanalla *paikka* näyttää olevan laajin levikki: se tavataan kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, ja lisäksi se on lainautunut laajalti lapin murteisiin: 1pN *bai'ke* (lisäksi Arj., L, I, Ko., Kld., T) 'paikka, kohta; olinpaikka, talo, koti; seutu' (SKES). Adjektiivista *hoikka* on kyllä myös tietoja kaikista ims. kielistä, mutta virossa sen edustus on heikko ja se lienee siellä lainaa suomesta (SKES); suomessa sen levikki on lähinnä itämurteinen (Terho Itkonen 1980: 13); *kaikki, poikki, leikkaan* puuttuvat liivistä (SKES), muilla onkin jo suppeampi levikki.¹ Pelkästään levikin perusteella *paikka*-sanaa voisi siis pitää suorastaan suomen vanhimpana tämäntyyppisenä sanana.

Kantasanan, joiden äänneellistä rakennetta on pidettävä nuorehkona — suhteellisesti katsoen —, ovat yleensä joko alun perin deskriptiivis-onomatopoeettista lähtöä tai sitten lainoja. Kun *paikka*-nominilla ei tunnu olevan minkäänlaista deskriptiivistä kaikua, sitä voi pitää lainasanaehdokkaana, potentiaalisena lainana. Oletuksen todentamiseksi on vain pystyttävä osoittamaan sille vieras originaali.

1.2. Äänneellisesti ja semanttisesti sopiva originaali löytyy germaaniselta

---

¹ *Leikata*-verbille on vielä Y. H. Toivonen esittänyt kysymysmerkillisen vastineehdotuksen samojedista (SKES); tällaista rinnastusta voidaan nyttemmin tuskin ajatella, ks. myös Terho Itkonen 1973: 166. *Laikka* 'puun lohko' -sanaa on lisäksi aiemmin verrattu erääseen tšeremissin ja syrjäänin sanaan (ks. tarkemmin SKES s. 269). *Laikka*-sanasta ks. myös tuonnempana alaviitettä 4.

taholta. Etymologian pohjustukseksi on syytä aluksi esitellä ims. sanan merkitykset eri sanakirjojen mukaan:

Sm. *paikka* 'ställe, rum, plats, fläck, punkt; ort, läge, belägenhet; – fläck; *paikkaposki*; flik, lapp; duk'; *paikkulainen* 'lappig, fläckig, olik till färgen' (Lönnrotin mukaan, lyhentäen, harv. J. K.) | karj. *paikka*, aun. *paikku* 'huivi; paikka, kohta; talo, asuntopaikka; seutu; vaateen paikka' (SKES) | lyyd. *paik*, *paikku-ε* '(pää-, kaula-)liina, huivi; paikka (vaatteessa); paikka, kohta' (SKES) | veps. *paik* 'huivi; paikkalappu; puolipohja; ala, paikka' (Zaitseva — Mullonen; SKES) | vatj. *paikka* 'kohta; vaateen paikka' (SKES) | vir. *paik* 'Platz, Ort, Stelle, Fleck; Flick, Lappen' (Wiedemann, harv. J. K.) | liiv. *paikka* 'Ort, Stelle; Bauernhof; Flick' (Kettunen, harv. J. K.).

Paikan originaaliksi sopii se germ. sana, joka Gotlannin murteessa esiintyy asussa *spaik* (vahva fem.; määräinen muoto *spaike*, plur. *spaike*, *spaike*); sitä vastaisi ruotsin kirjakielen asu **spek*, jos sana esiintyisi siinä (Säve s. 948). Sana merkitsee toisaalta 'pyörän puolaa', toisaalta 'puuhun (merkiksi) veistettyä pilkkaa' (Säve mp.). Sanalla on läheisiä, heikkoon taivutukseen kuuluvia rinnakkaisasuja länsigermaanisissa kielissä, joissa kaikissa esiintyy merkitys 'pyörän puola': mys. *speihha* (heikko fem., Graff 6 p. 325) = kys. *speiche* (heikko fem., Lexer 2 p. 1076) > s. *Speiche*; muinaissaksin eli muinaisalasaksan *spēka* (todennäk., kuten yläsaksan sana, heikko fem.; Wadstein 1899: 223, ks. myös Kluge—Mitzka s. 722); anglosaksin *spāca* (heikko mask.; Bosworth s. 898) > engl. *spoke* 'pyörän puola, puolapuu'. (Muinaisylä)saksan sana vastaa heikkoa germ. *ōn*-vartaloista fem. asua **spaiķōn-*, anglosaksin sana germ. heikkoa *an*-vartaloista mask. asua **spaiķan-*, Gotlannin murteen *spaik* vastaa taas vahvaa germ. *ō*-vartaloista feminiiniä germ. **spaiķō* (< vanhempi **spaiķa*).² Äänteellisenä paralleelina vrt. esim. gotl. *laid* 'suunta yms.' (määr. muoto *laidi*) = ruotsin kirjakielen *led* < germ. fem. **lai ð ō* (< vanh. **lai ð ā*) > sm. *laita*.

Gotlannin murteen *spaik*-sanan merkitys 'puuhun (merkiksi) veistetty pilkka' on murteessa hyvin dokumentoitu; sen synonyymeinä tässä merkityksessä käytetään myös *fläck* ja *bläck* -sanoja.³ Gotlannin murteen sanakirja määrittelee tuota merkitystä (eri-ikäisten lähteidensä mukaan) seuraavasti: *spaik* »aftagen spån (= *bläck* el. *fläck*) på ett träd; borthuggning af en spån; affläckt spån, blecke, afhuggen fläck å träd, – för att tjena till gränsmärke e. till tecken att trädets skall nedhuggas; en sådan spåns aftagning med yxan». — Verbijohdoksena esiintyy *speka* (*spaiķa*) (*ut*) *träd* 'hakata pilkkoja puihin (rajamerkiksi t. muuhun tarkoitukseen)': *spaiķa trā* »hugga märke i trä, item hugga en spån af och pröfwa om the dåga –»,

² Vartalo on vahva, koska heikko vartalo olisi gotlannin murteessa **spaiķa* (määr. muoto **spaiķa* t. **spaiķu*), jollaista siis ei esiinny (ks. myös Gustavson 1948: 24, 47–58). Länsigerma. heikko vartalo (fem. ja mask.) lienee — kuten yleensäkin heikot vartalot — sekundaari vahvaan verrattuna.

³ Merkitys 'pyörän puola' voisi taas ehkä olla alasaksalaista tartuntaa; sitähän Gotlannissa on muutenkin.

spaika äut (tre) »att göra städmärke i ett träd eller märka ut det som skall huggas», – – *spaika upp ragangen* »märka ut träd till rågång»; *spek-träd* 'merkki-puu'; *spaik-tre* »märkträd (vid en rågång)» (Säve s. 948).

Tämä 'puuhun veistetty pilkka' on merkitys, josta ims. *paikka*-sanan semanttinen kirjo hyvin selittyy. Germ. ja ims. sanan merkitysten lähekkäisyys näkyy jo siinä, että sama ruotsin sana, *fläck*, käy käännöksenä, selityksenä kummallekin (vrt. Lönnrotin esittämiin vastineisiin). Ruotsin *fläck*-sananan merkitsee 'rajallista paikkaa', 'kohtaa', ja tämä yleismerkitys on kehittynyt suppeammasta merkityksestä '(erivärinen) täplä, kohta, läikkä'. Lisäksi *fläck*-sanalla on tarkalleen merkitys 'puuhun veistetty pilkka'; Gotlannissa se on *spaik*-sanon synonyymi (vrt. edelle). *Paikka* itse taas merkitsee tavallisesti 'fläck' ruotsin sanan yleistetyssä merkityksessä, mutta merkitys 'erivärinen kohta, ympäristöstään erottuva paikka, pilkku' — jollainen puuhun veistetty vaalea pilkka juuri on — on vielä tavoitettavissa: Lönnrot kirjaa sanan myös tässä merkityksessä (»fläck; *paikka-poski*»). Sitä edustavat lisäksi murteissa esiintyvät johdokset: *paikkulainen*, *paikkeli* 'kirjava, läikikäs, laikullinen, epätasainen väriltään, kasvultaan yms.' (SMS; SKES; vrt. edellä Lönnrot: »lappig, fläckig, olik till färgen»), *paikko* 'kirjava eläin' (Tornionjokilaakso, SMS). Edelleen *paikka*-sanon kaikkialla itämerensuomessa esiintyvä merkitys 'paikkatilkku' selittyy hyvin juuri vanhemmasta 'erivärisen täplän, pilkan' merkityksestä. Saksan *Fleck* — ruotsin *fläck*-sanon vastine — merkitsee samoin paitsi 'paikkaa, kohtaa' (tässä käytössä asuna on osittain myös *Flecken*) myös 'paikkatilkku'; vanhempi merkitys on tässäkin 'erivärinen täplä'. Substantiivista on johdettu saksan verbi *flicken* 'paikata' (myös *Flicker* 'paikkatilkku').

Ruotsin *fläck*, saksan *Fleck(en)* -sanojen semanttinen kehitys tarjoaa siis paraleeliesimerkin (1) siitä, miten 'pilkasta' kehittyi 'paikka'. Näitä esimerkkejä löytyy helposti muitakin:

2) Gotlannin murteessa näimme jo esiintyvän myös sanan *bläck* (murt. *blick*) 'veistetty pilkka'; sama sana on norjan *blik* 'vaalea kajo; vaalea läikkä (esim. kalliolla); pilkka puussa' (Torp s. 29; Aasen s. 64); näiden läheinen sukulainen on ruotsin kirjakielen *blecka*, *bläcka* 'pilkka' (SAOB 5, B 3585). Alasaksan puolelta tähän kuuluu ilmeisesti *bleck*, *blick*, jolla taas on mm. merkitys 'kohta, paikka' (ks. Schiller—Lübber 1 s. 354; Mensing 1 p. 384).

3) Suomen *pilkka*-sana itse tarjoaa sekin paraleelin: sillä on (Vermlannissa) myös merkitys 'paikka': ansaan takertunut lintu »ei peäse pois *pilkastaan*» (SKES). — Tämäkin sana näyttää muuten olevan germ. laina: originaalina on ilmeisesti juuri germ. **blika-* > gotl. *blick* 'pilkka'. Sananalkuinen germ. *bl-* yhtymä on substituoitu metateettisesti; tällaisista substituutioista on muitakin esimerkkejä olemassa. *Pilkka* ei liene niin vanha laina kuin *paikka*.⁴

⁴ Katoasteen **blik-* rinnalla on täysasteinen germ. **blaik-*: r. *blek* 'vaalea, kalpea' jnc. <

Miten sitten tuo lähinnä länsigermaaninen 'pyörän puolan' merkitys sopii yhteen 'pilkan' kanssa? Tätäkin valaisee suomen *pilikka*. *Pilikka* on nimittäin myös 'viipale, puutikku, lastu, lohko' (ks. SKES s. 560), ja ilmeisesti tämä sana on alun perin sama kuin *pilikka* 'fläck'; vrt. myös *laikka* 'täplä' ~ 'säle, lastu, siru' (ks. SKES mp.). Pyörän puolat olivat taas juuri tuollaisia pitkiä puutikkuja, säleitä, joita lohkottiin puusta. Myös ruotsin sana *spole* (tav. 'sukkula') merkitsee murteittain (Suomessa) sekä 'pyörän puolaa' että 'sälettä' (SKES s. 645). Ruotsin *spole*, saksan *Spule* onkin perimmältään oikeastaan 'puun säle, pitkä lastu, halko yms.', johdos ieur. juuresta **spel-* 'halkaista, lohkoa tms.'. Kun puuhun tehdään pilikka, siitä irrotetaan samalla lastu, laikka, säle. Tuo 'laikka, säle' on siis 'pyörän puolan' takana. Huomaamme tästä, että Gotlannin murteen 'pilikka'-merkitys on varmasti hyvin vanha; ei voi ajatella, että vasta 'pyörän puola'-merkityksestä olisi päädytty 'pilikkaan', vaan yhteys on paljon vanhempi: 'pilikka' on lähempänä konkreettista työtilannetta, lastun irrottamista kirveellä. Germ. *spaiķō kuuluu etymologisesti laajaan ieur. sanueeseen; lähimpiä germaanisia sukulaisia ovat ruotsin *spik* (mask.) 'naula' ja muinaisislannin (= muinaisnorjan) *sptk* (fem.) 'siru' (IEW s. 981).

1.3. Koko itämerensuomen kattava levikki viittaa siihen, että *paikka* on lainautunut verrattain varhain. Siihen viittaa lähinnä myös sen loppu-*a*. Germ. *spaiķō on germaaninen *ō*-vartalo, ja nämä vartalot ovat lainautuneet itämerensuomeen sekä *o*-että *a*-loppuisina. Näistä *a*-loppuisilla on lähes poikkeuksetta laajempi levikki kuin *o*-loppuisilla. *Paikka* mukautuu siis levikiltään useimpien *a*-loppuisten kuvaan (näitä ovat mm. *akana, kansa, laita, lieka, neula, o*-loppuisia taas mm. *laho, lieko, runo, tanko, tauko* 'vetoköysi'). Ainakin osassa *a*-loppuisia sanoja *-a* kuvastanee vielä originaalin loppuvokaalin *ā*-sävyistä arvoa eli palautuu aikaan, jolloin ieur. *ā* sanan lopussa ei vielä selvästi ollut muuttunut germ. *ō*:ksi (tällainen varhainen laina on varmaan esim. *kansa* = lp. *guos'se*, ks. Koivulehto 1976: 251–252). *Paikkakin* on siis ehkä lainautunut jo varhaisesta asusta *spaiķā. Välttämätöntä tämä ei tietenkään ole; lainaus voisi olla myöhempikin. Gootissa kgerm. *-ō* edustuu myöhemmin *-a*:na (gootilaissävyisiä muotoja

---

germ. **blaika-*. Samaa astetta edustaa mm. nykynorjan murt. *bleikja* 'vaalea kajo taivaalla; valkoinen läikkä kalliossa', *bleik* (fem.) 'vaaleat ja ohuet pilvet' (Torp s. 28; Ross s. 48). Sm. *laikka/läikkä, laikku*, (murt.) *plaiikku* siis tuskin voi olla muuta kuin lainaa tästä germ. *-ai-*asteesta. *Laikka*-asun toinen merkitys 'säle, lastu' selittyy samoin kuin *pilikka* 'täplä' ~ 'säle'. — Sellaistakin mahdollisuutta voisi kai kokeeksi ajatella, että ims. *leikka+ta-*'schneiden' olisi (ikivanha) laina samasta pesyeestä. Verbin (lähinnä germ. **blaiķja-* 'tehdä vaaleaksi') yksi alkumerkitys olisi siinä tapauksessa ollut *'tehdä (vaalea) pilikka puuhun' = 'veistää siitä pintalastu eli *laikka*'; samaahan merkitsee vieläkin lähisukuinen verbi nn. *blika*, r. *blecka, bläcka*. Silloin siis *leikka-* < **lajikka-* ja *-kk-* < germ. *-kj-*: vrt. *miečka* < germ. **mēķja-*. Semantiikan kannalta vrt. Gotl. murt. *fläcka* »barka af trä om våren, taga en spån af ett trä, antingen för att se, om det är svart, färskt m.m., eller för att sälunda ha märke, då man kör i skogen», *fläcka ut* »märka ut träd till fällning genom att ahugga en spån; taga spånor af trädet här och där för att få det att torka» (Säve s. 209).

on katsottu esiintyvän myös joissakin Gotlannin vanhoissa riimukirjoituksissa, vrt. Krause 1966: 40, 253); levikkierot *-o* ja *-a*-sanojen välillä voivat periaatteessa (ja osittain) johtua myös lainaavasta kielimuodosta jne. Ims. geminaattaklusiili (*-kk-*) vastaamassa germ. tenuisklusiilia (*-k-*) on normaalia.⁵ Feminiineistä lainatuissa ims. *-a*-sanoissakin tämä klusiiliedustus sattuu jo ennestään olemaan tunnettu: sitä edustaa vatj. *lautta*, vir. *laut* (gen. *lauda*) 'navetta' (< *lautta), jonka originaaliksi sopiva germ. sana on *ō*-feminiini germ. *lautō > mr. *löt* (fem.) 'laidunmaa', nr. murt. *löt* mm. 'karjatarha', misl. *laut* (fem.) 'maa' jne. (ks. Hellquist s. 616; vrt. SKES s.v. *loutti*).⁶

2. Joukko

2.1. *Joukko*-sanan (suhteellinen) fonotaktinen nuoruus on samanlainen kuin *paikka*-sanankin. Diftongia seuraa geminaatta *-kk-*; varhaiskantasuomen rekonstruktioasossa sanan asu olisi *joukko. Voimme siten päätellä samoin kuin edellä *paikasta*: kolmen konsonantin yhtymä */-vkk-/* viittaa siihen, että sana on suomalais-ugrilaista kautta nuorempi. Kun on mielekästä olettaa, että uudet fonotaktiset rakenteet ilmestyvät kieleen yleensä aluksi lainoissa tai — usein niiden kannoilla — deskriptiivisanoissa, voi myös *joukkoa* pitää lainasanaehdokkaana; deskriptiivistä lähtöä on harkittava vasta, jos ei muuta selitystä löydy.

Joukon johdoksia ovat *joukkio*, *joukkue* (SKES). Suomen sanan vastineita ovat karj.-aun. *joukko* 'joukko; perhe, väki', lyyd. *douk* 'joukko, parvi (esim. poikia)', veps. *juuk*, *güuk* '(lintu)parvi' (SKES; KKS; Zaitseva—Mullonen). Viron *jõuk*, gen. *jõugu* 'joukko, parvi, lauma', jonka murrelevikki rajoittuu viron luoteismurteisiin (ks. Saareste 3 p. 724) on varmaan suomesta peräisin; suomesta lainattu on myös lapin (L, N, I) *joaw'ko* 'joukko' (SKES). Sana on siis itämerensuomessa levikiltään pohjoisryhmän sanoja. Vanhastaan siihen on rinnastettu

⁵ Joissakin lainoissa germ. tenuista vastaa ims. yksinäisklusiili (esim. *kuve*, plur. *kupeet*, *ruoka*, *muoto*). Tämä suhde näyttää hyvin vanhan lainan indiisiltä. Kuitenkin myös balttilaisissa lainoissa on kumpikin edustus: baltt. tenuista vastaa yleensä ims. yksinäisklusiili mutta joskus myös geminaattaklusiili. Tästä syystä voi lähinnä vain sanoa, että yksinäisklusiili on kyllä positiivinen varhaisuuden indiisi mutta geminaatta ei v ä l t ä m ä t t ä aina viittaa myöhempään kauteen kuin yksinäisklusiili: vanhimmat geminaattasubstituutiot voivat periaatteessa olla ajalta, jolloin substituutio vielä horjui yksinäis- ja geminaattaklusiilin välillä.

⁶ Tämän geminaatallisen *-a*-tyypin esiintymisestä ei tietenkään seuraa, että esittämäni päättely (esitelmä Suomalais-ugrilaisessa Seurassa 18. 3. 1977) *o-* ja *a-*loppuisten lainojen suhteellisesta kronologiasta tapauksissa *ruokko* — *ruoka* ja *lieko* — *lieka* raukaisi. Näissähän tapauksissa on kyseessä samasta germ. originaalista saadut kaksi erillistä lainaa (*lieka* eroaa *lieko*-sanasta ja *ruoka* *ruokko*-sanasta äänteellisesti, semanttisesti ja levikiltään). Kun kahteen eri kertaan tapahtunut lainaus todennäköisesti merkitsee myös lainojen erikäisyyttä, on vain ratkaistava, kumpi tyyppi on vanhempi. Sekä äänne- että levikki-seikat sopivat paremmin siihen tulkintaan, että *lieka* ja *ruoka* ovat vanhempia. Tämä suhteellinen kronologia on tietenkin eri asia kuin toteamus, että *-a*-sanojen joukossa esiintyy myös geminaattatyyppi (näiden sanojen ikä on kysymys sinänsä).

lisäksi myös permiläisten kielten sana: votj. *luk, juk* '(lyhde)koko; joukko, parvi, lauma', syrj. *juk* 'lääjä' (SKES; Erkki Itkonen 1953—54: 161). Terho Itkonen on toisaalta äskettäin esittänyt *joukon* sellaisiin sanoihin kuuluvana, joiden juuret eivät ulotu pohjoiskantasuomea kauemmas (1980: 37). Tähän päätelmään antaa nimenomaan sanan fonotaktinen nuoruus tietenkin vahvan aiheen. Mikäli sana olisi omaperäinen, sen ulottuminen permiläisiin kieliin olisi epätodennäköistä; mikäli se taas olisi varhainen laina — n. 1000 eKr. lainattu —, rinnastukselle ei näyttäisi olevan estettä (ks. tuonnempana kohtaa 2.4).

Semanttisestikin *joukko* kuuluu lainaksi epäiltäviin. Useimmat sellaiset 'ihmisten eläinjoukkoa' merkitsevät johtamattomat sanat, jotka eivät ulotu suomalais-ugrilaiseen kantakieleen asti, ovat lainoja: vanhat lainat *seura, kansa, liuta, hulkka, lauma* (*laumasta* ks. Schouwvliieger 1968), ilmeisesti myös *karja* (alun perin siis 'miesjoukko'), *katras* (ks. SKES), nuoret *kopla, porukka, sakki* jne.

2.2. *Joukko* on suomen murteissa 'toisiinsa liittyneiden ihmisten ryhmä, suurehko määrä ihmisiä; väenpaljous, väkijoukko; ihmiset, väki', myös — varsinkin itämurteissa — 'perhe; talon väki', edelleen 'eläinten lauma, parvi' (SMS:n käsikirjoitus). Germaanisissa kielissä on sana, joka sekä äänteellisesti että — useiden rinnakaistapausten nojalla — semanttisesti sopii sm. sanan originaaliksi. Tätä germ. sanaa edustaa muinaisruotsin *öker* (mask.), *ök* (neutri) 'juhta; (kollektiivisesti) vetohärkäpari = härkävaljakko' (Hellquist s. 1457; Schlyter s. 78; Söderwall 2, 2 s. 1170), Gotl. murt. *ök(äik)* (mask.) 'vetohärkä; vetohärkäpari' (Säve s. 1232), nykyruotsin kirjakielen *ök* (neutri) 'juhta', muinaisislannin *eykr* (mask.) 'kuormajuhta, hevonen; vetohärkä (myös kollekt.)' (Fritzner I s. 358) jne. Sanan kollektiivinen merkitys 'vetohärkäpari' on alkuperäisempi (Hellquist s. 1457; Torp s. 886). Kollektiivinen merkitys esiintyy mm. muinaisruotsalaisissa lakiteksteissä: *a vagni eptir yxna oyki* »på en vagn efter ett par oxar» (*yxna* [mon. gen.] *ök* merkitsee siis = 'ök [= 'vetopari'] härkiä'); *halver ök* 'puoli-ök' = 'yksi vetohärkä', vastakohta *fulder ök* 'täys-ök' = 'vetohärkäpari' (Schlyter, mp.). Hellquist, Torp ym. (jo Sophus Bugge) palauttavat sanan kantagermaaniseen vartaloasuun **jaukia-*, mikä on = **jaukja-*, jos kirjoitamme germ. *-ja-* suffiksin puolivokaalin konsonanttiseksi raskaankin tavun jälkeen, mikä näyttää olleen vanhin toteuma (suomeen tulleiden vanhimpien lainojen valossakin) ja mitä tapaa esim. Saksan germanistiikassa on lähinnä käytetty. Kyseessä on siis *-ja-* johtiminen muodoste, oikeastaan alun perin ns. »mahdollisuusadjektiivi» ieur. juuresta **ieug-* 'yhdistää, iestää': germ. **jaukja-* = ieur. **iougjo-* 'mikä voidaan yhdistää, iestää'. Johdoksella on tarkka vastine muinaisintiassa: *yōgya-* '(adj.) sopiva ikeeseen; (subst.) vetoeläin, juhta' (Mayrhofer 3 s. 20—21; Monier—Williams s. 858). Adjektiivinen käyttö on säilynyt muinaisruotsin kielteisessä adjektiivissa *o-öker* 'kykenemätön vetämään auraa t. vaunuja' (Schlyter s. 493).⁷

⁷ Ivar Lindquist on pyrkinyt osoittamaan, että mr. *öker* jne. onkin alun perin germ.

— Samasta laajasta ieur. sanueesta on suomeen saatu myös jo Thomsenin balttilaiseksi lainaksi arvelema *juhta* (~ muinaisint. *yuktá-* 'valjastettu'), joka muuten esiintyy vain suomessa, ja (länsimurt.) *juko* 'kelkan jalaksia edessä yhdistävä poikkipuu; siinä oleva vitsalenkki', (itämurt.) *jukko, jukka* 'kelkan vetoköysi' (< germ. **jukan-*: ks. SKES). Sanueen lyhyempi perusjuuri on ieur. **ieu-* 'yhdistää', jota edustavat mm. mint. *yáuti* 'sitoo, valjastaa', *ni-yút-* 'rivi, valjakko', *yüthá-* 'joukko, lauma', liett. *jáutis* 'härkä' (Mayrhofer 3 s. 28—29).

Germaanisella puolella todettu vanhin merkitys on siis 'yhteen iestetty veto-häikäpari', ts. 'häikävaljakko'. On useita esimerkkejä siitä, että 'valjakosta' päästään sm. *joukko*-sanana merkitykseen 'toisiinsa liittyneiden ihmisten (t. eläinten) ryhmä'; vrt. jo edellä mainittua suhdetta mint. *yáuti* 'valjastaa' ~ *yüthá-* 'joukko, lauma'. Niinpä:

1) Engl. *team*-sanana merkitys 'yhteistoiminnassa oleva joukko, joukkue, työryhmä' on kehittynyt sanan alkuperäisestä anglosaksisesta merkityksestä 'valjakko', lähinnä 'häikävaljakko'; sitä se merkitsee vieläkin (sana on instrumentaalijohdos ieur. juuresta **deuk-* 'vetää' ja on muodollisesti sama kuin saksan

i-vartalo (germ. **jauki-*, yks. nom. *jaukiz) ja näin identtinen lat. *iugis* 'ainainen; katkeamaton' (< *yhteen sidottu) -sanana kanssa (Lindquist 1936: 119—207; 1941: 122—); yhdistelmä on jo aikaisemminkin esitetty (ks. Walde—Hofmann I s. 727). Muodollisesti misl. *eykr* vastaakin substantiiviksi tulkittuna kskand. *jauki-vartaloa, kun taas **jaukia-* olisi misl. *eykir. Adjektiivina *eykr* sen sijaan on odotuksenmukainen *ja*-vartalonkin edustaja, ja sana onkin siis alun perin adjektiivimuodoste (mr. *öker* vastaa taas *ja*-vartaloisten taivutusta). Lindquistin mutkikkaan tuntuista selitystä vastaan on jo aikanaan polemikoinut Valter Jansson (1939: 317—319). Lindquistin argumentointi tähtää laajempaan tavoitteeseen: hän selittää, että mahdollisuusadjektiivit olisivat alun perin yleensäkin olleet ieur. *i*-vartaloita (1941: 123). Muinaisintiankin selvät *ja*-vartalot (kuten *yögya-*) hän pyrkii selittämään sekundaareiksi (1941: 123). L. ei ilmeisestikään osu oikeaan. On kyllä jo vanhastaan tunnettua, että germ. kielissä on sekaantumaa *ja-* ja *i*-vartaloiden kesken; gootissa mahdollisuusadjektiivit taipuvat (vain tietyissä sijoissa) *i*-vartaloisten mukaan, muissa germ. kielissä lähinnä *ja*-vartaloina (Meid 1967: 66). Ehkä sekaantuma on jo vanhaa; eri sijoissa on ollut eri vartalo. Tällaisesta rinnakkaisuudesta ovat nähtävästi suoranaista todisteena misl. *ja*-vartaloisen adjektiivin *hægr* 'helppo' germ. originaalin suomeen lainautuneet vastineet: sm. *huojas* ja *huokea* kuvastavat germ. *ja*-vartaloa **högja-*, sm. *huojis* taas germ. *i*-vartaloa **högi-* (nom. *högiz); tähän tapaan selitti jo T. E. Karsten (1902—03: 192, 1943: 130—131). Terho Itkonen on äskettäin käsitellyt tätä etymologiaa lähtien juuri tästä tunnetusta kaksivartaloisuudesta (esitelmässään Kotikielen Seurassa 14. 3. 1981).

Näin siis germ.-kskand. **jauki-* vartalon oletaminen ei ole riidoin germ. *jaukja-vartalon oletuksen kanssa: tällä sanalla (joka siis alun perin oli mahdollisuusadjektiivi) on voinut olla rinnan kumpikin vartalo, joten rinnakkaisuus **jauki-/jaukja-* vastaa rinnakkaisuutta **högi-/högja-* (tämäkin adjektiivi oli juuri vanha mahdollisuusadjektiivi). Jan de Vries (s. 107) mainitseekin molemmat vartalot (*ja*-vartalon alkuperäisimpänä). Huomattakoon vielä, että muinaislannissa on lisäksi neutrisukuinen *eyki* 'ajopelit' (Heggstad), joka vastaa germ. *ja*-vartaloa **jaukja-* (t. mahd. **ga-jaukja-*). Pantakoon vielä merkille, että muinaisintiaassa ja germaanissa on useita yhteisiä *ja*-vartaloisia mahdollisuusadjektiiveja: esim. germ. **förja-* (misl. *fær-r* 'valmis matkalle; kykenevä') = mint. *pärya-* 'perille vievä, hyödyllinen', germ. **setja-* (misl. *sæt-r* 'istumaan kykenevä') = mint. *saäya-* 'jonka päällä voi istua t. ratsastaa' ym. (Falk 1897: 196—197). Mahdollisuusadjektiivi on myös anglos. *ræde* 'ratsailla oleva' (< germ. *raiðja-z), jonka varhaisesta edeltäjästä olen johtanut vksm. *raicás > sm. *ralsas*-sanana.

Zaum, ruotsin *töm* 'suitset' = germ. **taug+ma-* 'se millä vedetään', ks. esim. Hellquist s. 1269; Bosworth s. 972—973). Vanhassa ieur. härkävaljakossa on tietenkin ollut lähinnä kaksi härkää, mutta kaksiparisestakin valjakosta on muinaisenglannin kaudelta tietoja (Bosworth mp.). OED määrittelee *team*-sanan 'valjakko'-merkityksen: »A set of draught animals; two or more oxen, horses, dogs or other animals harnessed to draw together»; tästä on kehittynyt sitten nykyenglannin merkitys »A number of persons associated in some joint action».⁸

2) Toinen esimerkki saadaan saksan sanasta *Gespann* 'valjakko' (murt. myös *Spann*). Murteittain sana on tullut merkitsemään myös 'joukkoa': Sveitsin murteissa *Gespann* on mm. »Trupp, Gruppe von (zusammengehörigen) Leuten», varsinkin 'nuorten yhteen kokoontuva joukko, seura': »Vereinigung, Kameradschaft junger Leute; die Burschen wie auch die Mädchen des Ortes teilten sich nach Alter, Gemütsanlage, etwa auch Verwandtschaft in 'Gespanne' von 4—8 Gliedern; diese hielten während des Winters mehrmals in der Woche abendliche Zusammenkünfte, zu denen die Mädchen ihre Spinnräder mitbrachten - -». Alkuperäinen 'valjakko'-merkitys ei *Gespann*-sanalla Sveitsissä olekaan enää kansanomainen; sen sijaan tämä sana merkitsee lisäksi 'avio-, hääparia' ja 'paria korttipelissä' (SchweizId 10 p. 242). Badenin murteessa *Gespann* merkitsee 'valjakkoa' ja 'tukkilautan sitovaa ja sitä hoitavaa miehistöä, jossa on parillinen luku miehiä, siis 2, 4, 6 jne. miestä' (BadWb 2 s. 394). Slesvig-Holsteinin murteissa *Spann*-sanalla on merkitys 'valjakko (usein 4 hevosta t. enemmänkin)', sitten myös 'seura, joukko': *de ganse Spann seet in'n Kroog* 'koko joukko istui krouvissa', *ji sünd mi en schöne Spann* 'siinä on minulla sitten hienoa (iron.) joukkoa' (Mensing 4 p. 721). Keskialasaksassa tätä alasaksan sanaa vastaa *span* 'valjakko; pari' (Schiller—Lübben 4 s. 300).

3) Hollannin *koppel* merkitsee 'ketjuja' ja '(yhteen kytkettyä) paria': *een koppel ossen* 'härkäpari (vetoeläiminä)', *een koppel paarden* 'parivaljakko hevosia'. Mutta sana merkitsee myös isompaa ryhmää: 'joukko, parvi, lauma (eläimiä, ihmisiä)': *een koppel van 35 kippen* '35 kanan parvi', *een groot koppel volk* 'suuri joukko ihmisiä' (WNT 7, 2 p. 5542—5547; Van Dale s. 1018). Myös ruotsin *koppel* (määr. muoto *koppлет*) 'vitjat; koirapari' voi merkitä 'joukkoa, koplaa' (SAOB 14 K 2380); siitä taas on näköjään lainattu suomen (myös murt.) *kopla* 'joukko, joukkio' (vrt. Renkonen 1954: 128). Vrt. vanhaan sotilastermiin (*kivääri*)*kopla* 'kiväärikeko' (Kurikka, Oulu, SMS) ~ ruots. (*gevärs*)*koppel* 'id.' (SAOB mp.).

(4) Muinaisintian *yugá-* merkitsee paitsi 'iestä' myös 'valjakkoa' (»Gespann/

⁸ Jo anglosaksissa oli sanalla *tēam* lisäksi merkitys 'jälkeläiset, suku, perhe' (Bosworth; OED). Tämä merkitys voidaan tulkita johtuvaksi aivan toisesta 'vetää'-verbin (= saksan *ziehen*) sävystä, 'kasvattaa, synnyttää': vrt. kys. *zuht* 'veto jne.; kasvatus; lapsi, jälkeläiset, hedelmä' (näin OED). Mahdotonta ei silti ole, että tässäkin on pohjana 'vetohärit': vrt. mint. *yugá-* 'ies; valjakko; suku, sukupolvi' (Mayrhofer 3 s. 19); tässä ei voi lähteä 'synnyttämisestä'.

team») ja 'paria' («a pair, couple, brace»), sitten vielä 'sukukuntaa, sukupolvea' («a race of men, generation») (Monier-Williams s. 854; Mayrhofer 3 s. 19). Sana vastaa etymologisesti engl. *yoke*, s. *Joch*, r. *ok*-sanoja, ja se on samaa ieur. sanuetta kuin germ. *jaukja-.

5) Mordvan (E) *kildems* 'valjastaa' -verbin infinit.-partisiippi *kildima* merkitsee 'hevosta' mutta myös kollektiivisesti 'kotieläimiä, karjaa' (SKES s.v. *juhta*; Paasonen 1909: 78).

6) Siitä, miten 'valjakkoo' muuttuu 'joukoksi' nimenomaan lainaavassa kielessä, tarjoaa tuoreen esimerkin suomen (länsi)murteiden *roikka* t. *troikka* 'työryhmä, joukko, porukka': *Siäll o suur troikk tyäss; Tul sää mejän troikkaha* (Eurajoki); *siit ne tul oikeer roikal kosih* (Kymi); »mustalaiset toivat troikan [= 'joukon'] hevosia markkinoille» (Alatornio; SMS). Sana on selvästi nuori laina venäjän sanasta *trojka* 'kolmivaljakkoo'; laina esiintyy myös yhdyssanassa *toppa-roikka* 'rautatienrakentajien työryhmä, -porukka' (SKES s. 823). Erillinen, itäinen laina on kaakkoismurt. *roikka*, karj. *troikka*, aun. *troikku*, lyyd., veps. *troik* 'kolmivaljakkoo' (SKES mp.).⁹

Esitetyt kuusi paralleelia riittänevät germaanisen etymologian semanttiseksi perusteluksi. Onko semanttinen kehitys vienyt 'valjakosta' aluksi 'eläinjoukkoon (yleensä)' — vrt. sm. murt. *hevosjoukko*, *karjajoukko*, *lehmijoukko* jne. (SMS) — ja vasta siitä 'ihmisjoukkoon' vai onko päädytty heti 'toisiinsa liittyneiden ihmisten ryhmään', ei tietenkään ole enää ratkaistavissa; vaihtoehtojen ero on sitä paitsi pieni. Yleisempi 'joukon' merkitys on voinut alun perin olla jo germ. *jaukja-sanallakin, mutta se on hyvin voinut kehittyä vasta siinä suomen varhaisessa kielimuodossa, johon sana lainautui: sm. murt. (*t*)*roikka* tarjoaa tuoreen analogian.¹⁰

2.3. Vielä on tarkasteltava etymologian äänteellistä puolta ja lainan ikäystä. Germaanista /-kj-/ -yhitymää vastaa suomen puolella /-kk-/ samoin kuin tun-

⁹ SKES esittää (*t*)*roikka* '(työ)ryhmä' -sanan lainautumisen venäjältä varauksellisesti (s. 823). Esittämäni murre-esimerkit ja useat merkityskehityksen paralleelit eivät jätä nähdäkseen epäilylle enää sijaa. Sana on lainautunut varmaankin slanginomaisena terminä, kuten SKES:kin arvelee; vrt. niin ikään venäläisperäiseen lainaan *porukka*.

¹⁰ Se että germ. *jaukja- on todettavissa nimenomaan vain kahden eikä useamman vetoeläimen »joukkona», ei ole tietenkään esteenä. Normaali vetovaljakkohan on ollut indoeurooppalaisilla kansoilla härkäpari — esiintyy jo skandinaavisissa pronssikauden kalliopiirroksissa —, ja sitähan siis muidenkin ieur. 'valjakkoa' merkitsevien paralleeli-esimerkkien on täytynyt lähinnä tarkoittaa. Se näkyy jo siitäkin, että useat näistä sanoista merkitsevät myös yleisemmin 'paria' (s. *Gespann*, mint. *yugá*- jne.); suuremmat »joukot» ovat olleet vain perusparin kerrannaisia. Myös hollannin *koppel* jne. merkitsee primaaristi 'paria (toisiinsa kytkettyjä eläimiä)'. Olennaista 'joukko'-merkityksen syntymisessä ei siis ole eläinten määrä vaan mielle 'työvoimayksikkö, yhdessä toimivien eläinten t. ihmisten yksikkö, työkumppanuus': kaksikin miestä on jo 'miehistö' (vrt. edellä mainittuun Badenin murteen esimerkkiin). — Parillisuuden liittyminen 'joukkoon' näkyy muuten myös sellaisissa sanoissa kuin *seura* 'pyyntikunta, artteli' mutta myös 'yhtiökumppani' ~ vir. *söber* 'ystävä, kauppatuttava' ja *kansa* ~ vir. *kaasa* 'toveri, puoliso'.

netuissa lainoissa sm. *miekka* < germ. **mēkja-* (eli toisen tulkinta- ja kirjoitustavan mukaan **mēkia-*), sm. *rikas*, *rikkaan* < germ. *rikja-z (~ *rikia-z). Nähdäkseni kyseessä on substituutio, joka ainakin varhaisissa lainoissa on analoginen sille substituutiolle, jossa germ. t. esigerm. /-Tj-/ (= *t, þ, ð, d + j*) korvattiin varhaiskantasuomessa liudentuncella geminaatta-affrikaatalla /-ćć-/: sm. *maltsa*, *otsa*, *ratsas*, *viisa* (ks. Koivulehto 1979: 290). (Varhais)kantasuomessa ei ilmeisesti aluksi ollut /-kj-/ -yhtymää kuten ei /-tj-/ -yhtymääkään,¹¹ joten lähin vastine oli /-kk-/ — liudentunutta *k*:tahan ei foneemisysteemissä ollut. Näin selitettynä vksm. /-kk-/ voidaan tulkita yhtä hyvin jo germaanista äänteensierrosta edeltäneen /-gj-/ (eli /-gi-/) -yhtymän vastineeksi (vrt. sm. *metsä* < vksm. *mēccā < baltt. **medīa-*). Germaaninen äänteensierros ei siis ole terminus post quem.

Loppu-*o* vastaamassa germ. *a*-vartaloiden *-a-*:ta (< ieur. *-o-*) tavataan esim. germ. lainoissa sm. *juusto* < germ. **justa-*, sm. *muoto* < germ. **mōta-* (< esigerm. **mōdo-*).

Yksi selvä terminus ante quem saadaan. Laina on vanhempi kuin kantaskandinaavissa tapahtunut sananalkuisen *j*:n kato. Kato ajoitetaan 500-luvun puolivälin paikkeille (n. 550 jKr.); tuota ajankohtaa myöhemmissä riimukirjoituksissa alkaa näet /j/:tä merkinneellä *jāra*-riimulla olla uutta käyttöä /a, ā/-foneemien merkinä, joten oli tapahtunut kehitys *jāra > *āra 'vuosi' (Antonsen 1975: 13, 27; vrt. Noreen 1923: 168).

Tämä aikaraja vaikuttaa taas lainan *ou*-diftongin tulkintaan. Yleensä germaanista, kantaskandinaavista /au/-diftongia vastaa lainoissa sm. /au/: esim. sm. *laukka* 'sipuli' < germ. (t. kskand.) **lauka-*. On kuitenkin muutamia lainoja, joissa on sm. /ou/: esim. sm. *lounia* 'palkita', *loune* 'palkkio' ~ germ. **laun-* (SKES; Tunkelo 1913—18: 19); sm. *lousata* 'päästää löysäksi' ~ germ. **laus-* (SKES; Tunkelo 1913—18 mp.); sm. *moukku* 'mätipussi', rinnalla *möykky*, *maukku*, *mäykky* ~ germ. **mauk-* (SKES s.v. *maukku*; Bruse 1917: 140), jonka levikki ulottuu idässä vepsään asti (veps. *müuk*, *möök*, *möök* 'mäti(möykky)' (Zaitseva—Mullonen) ja jota vastaavat viron *mauk*, gen. *maugu*, *mook*, *moigas*, *mõõgas* 'veri-, ryyni-, rasva-) makkara; verimöykky', liivissä *mēka* ym. 'makkara' (SKES); sm. *roukko* 'kasa', *roukku* 'heinäkasa yms.', *röykky*, *röykkiö*, aun. *roukku* (gen. *roukan*) 'röykkiö', veps. (Ahlqv.) *rouk* (plur. *-ad*), *röuk* 'auma', *rüuk* 'id., kasa', vatj. *reukko* 'suova', vir. *röuk* (gen. *röugu*, *röuga*, *röuge*) 'auma' ~ germ. **hrauka-* > nr. *rök* (murt. *røuk*, *räuk*, *rauk*) 'viljakuhilas; auma yms.' (SKES; Zaitseva — Mullonen s. 486; vrt. Karsten 1944: 468).

¹¹ Terho Itkonen on Kotikielen Seurassa 14. 3. 1981 pitämässään esitelmässä osoittanut, että kaikille alkuperäisen /-kj-/ -yhtymän sisältäneille suomen sanoille voidaan esittää germ. tai baltt. originaali. Hän katsookin yhtymän kotiutuneen kieleen juuri lainoissa. Kielessä ei siis voida osoittaa alun alkaen olleen tätä yhtymää. Kun se vanhimpien lainakosketusten alkaessa on puuttunut kielestä, on ymmärrettävää, että sitä ei ole heti omaksuttu vaan sen sijasta on käytetty /-kk-/ -substituutiota.

Tällaiset *ou*-lainat on tutkimuksessa tulkittu myöhemmiksi kuin *au*-lainat, varmaankin aivan oikein. Ne näyttävät heijastavan skandinaavisella puolella tapahtunutta kehitystä *au* > *ou* (josta edelleen *öy* jne.), joka taas on ajoitettu yllättävän nuoreksi, vasta n. 900 jKr. tapahtuneeksi (Noreen 1923: 52). Tietenkin skand. *ou*-väri voisi olla jo hieman aikaisempikin; näin voisi juuri eräiden suomeen tulleiden *ou*-lainojen nojalla päätellä (vrt. *roukku* ja *maukku/moukku* -sanojen vepsään asti ulottuvaan levikkiin), mutta olennaisesti vanhempana sitä ei ole tällä tietoa aihetta pitää. Jotkut *ou*-lainat ovat päinvastoin aivan ilmeisen nuoria, kuten sm. (murt.) *loutti* 'alava, tasainen maa, kylän yhteismaa, josta otettiin savea, savihauta' ~ nr. murt. (Suom.) *löt* 'haka, laidun; kostea notkelma', (Ruots.) myös 'karjatarha' (SKES s. 305) < germ. *lautō; sm. (murt.) *louttu* 'painuma, kuoppa' ~ nr. murt. (Suom.) *löta* (murt. *löytu* jne.) 'kapea ja syvä koverrus yms.' (Vendell s. 588); sm. (murt.) *ouri* pienten saarten nimissä < nr. *ör* < germ. *aura- (Terho Itkonen 1971: 153). Vanha laina samasta lähteestä kuin *loutt/i*, -u on taas vir. *laut*, gen. *lauda* 'navetta' (SKES s. 305).

Kun mainittu *j*-kriteeri edellyttää *joukon* lainautuneen ennen vuotta 550 jKr., ei sen diftongi voi ilmeisestikään heijastaa skandinaavista *au* > *ou* -kehitystä, joka muiden kriteerien nojalla näyttää tätä aikarajaa nuoremalta ilmiöltä. Tästä nuoruudesta taas seuraa, että *au* > *ou* koskeekin itse asiassa vain umlautitonta *au*-diftongia eikä siis germ. *jaukja-vartalon diftongia, jossa tapahtui myöhemmin umlaut *au* > *øy* ~ *ey*. Periaatteessa ims. *ou* voisi ehkä kuvastella varhaista umlaut-asua, mikäli olettaisimme umlautin allofonisena (foneettisena) hyvin vanhaksi. Suomen germaaniset lainat kuitenkin näyttävät osoittavan, ettei umlaut ole näin vanha ilmiö; suhteellisen myöhäisetkin lainat ovat umlautittomia.

Selitykseksi näyttää näin jäävän lähinnä se, että laina on hyvin vanha, niin vanha, että foneettinen kehitys ieur. *o* > germ. *a* ei vielä sanaa lainattaessa ollut — ainakaan kokonaan ja kaikissa ympäristöissä — tapahtunut; diftongin ensi komponentin foneettinen arvo oli vielä joko *o* tai ainakin *o*-värinen *a* eli *â*, kuten tällaista arvoa on tapana merkitä. Originaali on siis ollut joko äänneensierrosta edeltänyt esiger. *jougjo- (t. *jâugjâ-) tai varhaiskantagerm. *jâukjâ-. Foneemisesti sulauma ieur. /*o a*/ > germ. /*a*/ on mahdollisesti silti jo ollut tapahtunut; germ. /*a*/:lla on siinä tapauksessa vain ollut labiaalisia allofoneja. Foneemisulauman varhaisuuteen viittaa se, että myös ieur. /*a*/:ta voi (selitykseni mukaan) joissakin kaikkein varhaisimmissa (esi)-germaanisissa lainoissa vastata sm. /*o*/, silloin nimittäin, kun germ. originaalissa seurasi (labiaalistava) nasaali: sm. *otsa*, *ohja* < vksm. *onôca, **o(n)šja* (ks. Koivulehto 1979: 290).¹²

¹² *Joukko*, *otsa* ja *ohja* voivat toisaalta olla samanikäisiä siinäkin tapauksessa, että foneemisulauma ei ollut vielä tapahtunut. Voihan hyvin olettaa, että sulaumaa edelsi vaihe, jossa foneemit lähestyivät foneettisesti toisiaan siten, että ieur. /*a*/ tietyissä ympäristöissä —

Ieur. /o/:n *o*-sävyyn säilymisestä germ. lainojen ensi tavussa ei aiemmassa tutkimuksessa ole juuri löytynyt esimerkkejä. Siksi germaanisten lainojen terminus post queminä onkin vanhastaan esitetty muutos *o* > *a* (ensi tavussa). Nyttemmin voidaan silti löytää *o*-arvosta muitakin esimerkkejä. Olen jo varhemmin (ks. Koivulehto 1971: 607) verrannut mm. ims. *lovi* 'Einschnitt, Kerbe' -sanaa mys. sanaan *lawi* yhdyssanassa *lih-lawi* 'arpi', oik. 'ruumiin lovi tms.'; *lawi* johdetaan ieur. juuresta **leu-* 'leikata', joten *-a-* on tässäkin = ieur. /o/. Samaan sanueeseen kuuluu lisäksi mm. r. *lagg* 'kimpiastian uurre' < germ. *lawwō. Vksm. *love (= sm. *lovi*, vir. *lövi*) soveltuu näin lähinnä mys. *lawi*-asun edeltäjistä lainatuksi.¹³ — Toisaalta on todettava, että esim. ieur. /ou/ > germ. /au/ edustuu suomessa *au*:na sellaisissakin lainoissa kuin *rauta* ja *hauta*, jotka suomen äännehistorian kriteerien mukaan on iättävä varsin vanhoiksi, *hauta* ennen *š* > *h* -muutosta lainatuksi. Ieur. *o*-värin heijastuminen *joukossa* sopii kuitenkin nimenomaan hyvin siihen, että sanalle voidaan osoittaa sopiva vastine permiläisistä kielistä: tähän merkitsee erittäin varhaista lainautumisaikaa. Ieur. /o/:n *o*-väri näkyy myös ns. vanhoissa esiarjalaisissa lainoissa sm. *orpo* (~ ieur. **orbho-*), sm. *osa* < vksm. *ońca (~ ieur. **onko-*) ja sm. *porsas* < vksm. *porćas (~ ieur. *porkos). Voidaankin todeta, että *o*:nsa puolesta *joukko* sopsi ilmeisesti myös tällaiseksi esiarjalaiseksi lainaksi.

Joukon germaanista (t. esigermaanista) lähtöä puoltavat kuitenkin seuraavat seikat: 1) skandinaavisissa kielissä esiintyy sen originaalin edustaja semanttisesti sopivassa merkityksessä; 2) itämerensuomen piirissä pohjoisryhmään rajoittuva levikki viittaa lännestä saatuun lainaan; 3) germaaniseen lähtöön sopii myös sekvenssi vksm. /-vkk-/ paremmin kuin ns. esiarjalaiseen: esiarjalainen kielimuotohan olisi iältään vielä lähellä indoeurooppalaista kantakielivaihetta, ja näin varhaisessa lainassa kyseinen kolmen konsonantin sekvenssi tuntuisi tällä tietoa liian varhaiselta.

2.4. Näin joutuu permiläisistä kielistä *joukolle* esitetty vastine — votj. *juk*,

---

esim. nasaalin edellä — sai labiaalisia arvoja. Mahdollisuuksien moninaisuus osoittaa, miten vaikeata on määrittää lainakosketusten alkamisajankohtaa tämän germ. foneemisulauman suhteen. Lainanantajatahon äänteelliset kriteerit ovat helposti monitulkintaisia; varmempia ovat suoraan suomen omasta äännehistoriasta saatavat kriteerit. Foneettinen kehitys *o* > *a* ei siis kuitenkaan enää ole terminus post quem, jos *joukko* on varhainen laina.

¹³ Mys. *lawi* on voinut olla vanha *i*-vartalo (germ. **lawi-* < esigerm. **lowi-*; vrt. mys. *kuri* 'valinta' < germ. **kuzi-* ja mys. *mari*, *meri* 'meri' < germ. **mari-*) tai vaihtoehtoisesti vanha *ja-/jō-*vartalo (germ. **lauja-/jō-* eli **lawja-/jō-*). Jälkimmäisestäkin asusta on mahdollista johtaa vksm. *love: myös *e*-vartaloisen *lohi*-sanan baltt. originaalin liett. edustaja on baltt. *ja*-vartalo. Metateettisesti *ja*-vartalosta olisi tietenkin tullut *loiva, mutta metateesisubstituutionhan ei kaikkina aikoina ole tarvinnut olla ainoa ratkaisu, vaikka se joissakin lainoissa voidaan todeta. Lisäksi *lovi* voisi kai olla peräisin myös germ. *lawwō < *lawwā -vartalosta (= ieur. **lou(y)ā*, vrt. mint. *lava* 'leikkaaminen yms.', IEW s. 681—681); originaalin *ā*-vartaloa voisi vastata vksm. *e*-vartalo (vrt. *virsi* < *virte < baltt. **virda-*).

luk, syrj. *juk* — uuteen valoon: ikäyksen puolesta se sopii todella siksi. Vokaalis-
tossa ei näytä liioin olevan hankaluuksia: ims. diftongin suhteen vrt. sm. *louna(s)*
~ syrj. *lun* 'päivä' (votj. *lun-ázé, nin-, nun-* 'päivällä') (SKES). Kolmen konsonantin
perusvartalon sisäinen sekvenssi /-vkk-/ on tosin kerran ollut uusi rakenne, mutta
vanhimmat tällaiset sanat — jotka siis ovat juuri lainoja — ovat ilmeisesti tulleet
kieleen jo silloin, kun lännessä varhaiskantasuomeksi kehittyneen kielen yhteys
permiläiseen haaraan ei vielä ollut (kokonaan) katkennut (n. 1500—1000 eKr.):
onhan *otsa*-sanankin varhaiskantasuomalaisessa edeltäjässä ollut kolmen konso-
nantin sekvenssi /-ńćć-/ , ja silti sillä on vastine permiläisissä kielissä. Semantti-
sesti permiläinen sana sopii hyvin ims. sanan vastineeksi. Munkácsin votjakin
sanakirjan (1896) mukaan votjakin *luk* = 'kasa, läjä; joukko, parvi, (karja)-
lauma', *juk* = '(karja)lauma'; hän mainitsee lisäksi yhdyssanat *ěž-luk* 'lammas-
lauma', *parěš-luk* 'sikalauma' (mts. 281, 754—755). Ims.-perm. rinnastukselle ei
näyttäisi siis olevan estettä.

Sanan (esi)germ. etymologia ei liioin ole enää ims.-perm. rinnastuksen este:
vrt. *otsa*. Uutena esimerkkinä germaanisen lainan ulottumisesta permiläisiin
kieliin mainitsen seuraavan: sm. *pinta* murt. 'pintapuu; silava' < germ. *spinda->
mys. *spint* 'silava', kys. *spint* 'silava; pintapuu', nykys. murt. *Spint* 'pintapuu' =
anglos. *spind* 'silava' jne.; *pinta* on yhdistetty votjakin ainekseen *ped*:- *ped-pal*
'ulkopuoli' (*pal* 'puoli'), *pedlo* 'ulos', *pedlon* 'ulkona' (SKES). Aion käsitellä tätä
rinnastusta tarkemmin toisessa yhteydessä. Neljäskin esimerkki näyttää
löytyvän: sm. *katra(s)* 'lauma' -sanalle on esitetty permiläinen vastine; syrj. *kotir*
'joukko, poikue, perhe' (Kalima 1917; SKES:ssa Toivosella kysymysmerkki,
koska vaihtoehtona esitetään germ. etymologia). Toisaalta sen germaaninen
alkuperä näyttää ilmeiseltä jo /-tr-/-yhtymänkin takia (vrt. SKES ja Setälä
1934: 570—572). Erilliset etymologiat voidaan nyt yhdistää, jos katsomme,
että germaanisperäinen *katra(s)* on ehtinyt lainautua permiläiselle alueelle
saakka. Suomalais-permiläisen rinnastuksen vokaalisuhde sm. *a* ~ syrj. *o* <
kperm. *o* (ks. E. Itkonen 1953—54: 269) on kyllä hieman poikkeuksellinen;
normaali olisi suhde sm. *a* ~ syrj. *u* < kperm. *u* (E. Itkonen mts. 322). Siitä
tunnetaan silti jo yksi varma esimerkki: sm. *saarna* ~ syrj. *šornii* 'puhe' (E. Itkonen
mts. 272, 323). Poikkeuksellinen suhde voisi selittyä juuri siitä, ettei syrjäänin
sana olekaan sm. *katras* -sanankin alkuperäinen, yhteisestä kantakielestä periytynyt
vastine vaan ikivanha laina lännessä, varhaiskantasuomesta.

2.5. Kaikki asiaan vaikuttavat näkökohdat huomioon ottaen päädymme siis
lähinnä siihen ratkaisuun, että *joukko* lainautui pronssikaudella — ehkä n. 1000
eKr. — germaaniselta kielialueelta varhaiskantasuomeen, sanan levikistä pää-
tellen Suomenlahden pohjoispuolella, mistä se ekspansiivisena sanana ehti
permiläisalueelle asti.¹⁴ Tällainen levikkikuva näyttää sopivan myös arkeologian

¹⁴ Jo sangen varhaisia ieur. lainoja näyttää tulleen kieleen suomalais-ugrilaisen kieli-

tuloksiin. Suomen järviolueen ns. itäisellä pronssikulttuurilla on ollut vilkkaita yhteyksiä Koillis-Venäjäälle, pronssikauden loppupuolella erityisesti Kaman alueella vallinneeseen Ananjinon kulttuuriin. Toisaalta järviolueen kulttuuri on ollut kosketuksissa myös Suomen rannikon läntiseen pronssikautiseen kulttuuri-piiriin, ehkä turkiskaupan merkeissä (ks. Huurre 1979: 111—115).

---

alueen länsiosissa, lähinnä siis varhaiskantasuomen alueella. Niinpä adjektiivi *puhdas* < vksm. *puštas esiintyy vain itämerensuomessa. Kuitenkin se sopii lainautuneeksi vain niin varhaisesta ieur. asusta, että siinä esiintyi vielä laryngaaliteorian mukainen ieur. laryngaali *h*. Muinaisintian *pūta-h* 'puhdas' edellyttää laryngaaliteorian mukaan ieur. asua *puhto-s, ja *puhdas* sopii siis tarkkaan tästä asusta saaduksi lainaksi, jos ieur. laryngaali on substitutoitu s.-ugr. t. vksm. /š/-foneemilla, mikä on odotuksenmukaista; etymologian on esittänyt Tryggve Sköld (1960: 37—42). Ieur. *puhto-s on partisiippijohdos juuresta ieur. *peu (= **peuh-*), jonka edustuma on säilynyt germaanisellakin taholla: mys. *fowen* 'seuloa, puhdistaa viljaa' vastaa tarkkaan mint. verbiä *paváyati* 'puhdistaa', joka kuuluu tähän pesyeeseen (IEW s. 827). Huomattakoon, että jo lähes kaikille muille laajalevikkisille johtamattomille ims. *as/äs*-vartaloille on voitu osoittaa originaali indoeurooppalaisista kielistä. Ims. verbi *pohtaa* 'seuloa viljaa pohtimella' < vksm. **poš+ta*-sopii taas lainatuksi kyseisestä ieur. verbistä: < ieur./ esiger. **puht+ejo-* > germ. **fauja-* > mys. *fowen*, kys. *veven* 'seuloa'; *-ta-* selittyy suffiksiksi (vastaa semanttisesti germ. *-ja-* suffiksia) kuten lainassa vksm. **os+ta* < sugr. **vos3-* < ieur. **ues-/uos-* 'ostaa' (ks. Joki 1973: 298) tai ims. verbissä **nūt+ta-* < germ. **snīþa-* 'leikata'. Ieur. *-u-* (eli *-w-*) ei fonotaktisista syistä voinut edustua vksm. puolella; vrt. sm. *nos+ta-* ~ *nouse-*.

Varhaista germaanista vaikutusta varhaiskantasuomeen kuvastavat vielä mm. seuraavat etymologiat, jotka olen esittänyt Suomalais-ugrilaisessa Seurassa 21. 11. 1980 pitämässäni esitelmässä: 1) sm. *rasia* 'pienehkö astia, jonka laidan muodostaa puusta taivutettu kerä' < vkgerm. **randja-* (t. **randia-*) > ruots. murt. *rände* 'rasian, vakan, seulan kerä' (semanttisesti vrt. sm. *keri* sekä 'laita' että 'vakka'); 2) sm. *asia* < vkgerm. *(*us-*)*anþja-* (t. **anþia-*) > ruots. *ärende* 'asia' (germ. etymologia: T. Johannisson); 3) sm. *näsia/nasia* 'Daphne mezereum/Seidelbast' < vkgerm. **natja-* > goot. *nati* jne. 'verkko' (vanhimmat verkot tehtiin niinestä). Substituutiosuhde on siis samaa tyyppiä kuin balttilaisessa lainassa *morsian*. Aion käsitellä näitä etymologioita tarkemmin toisaalla.

LÄHTEET

- AASEN, IVAR Norsk Ordbog. Christiania 1873.
- ANTONSEN, ELMER 1975: A concise grammar of the older runic inscriptions. Tübingen.
- BadWb = Badisches Wörterbuch, bearbeitet von Ernst Ochs, fortgesetzt von Karl Friedrich Müller und Gerhard W. Baum, 1—1. Lahr/Schwarzwald 1925—.
- BOSWORTH, JOSEPH An Anglo-Saxon dictionary, edited and enlarged by T. N. Toller. Oxford 1882.
- BRUSE, C. H. 1917: Suomalais-germaanisten kosketusten alalta. — Virittäjä 21 s. 139—141.
- VAN DALE, J. H. Groot woordenboek der Nederlandse taal. Achtste, geheel opnieuw bewerkte en zeer vermeerderde druk door Dr C. Kruyskamp. 's-Gravenhage 1961.
- FALK, HJALMAR 1897: Arvostelu teoksesta T. E. Karsten, Studier öfver de nordiska språkens primära nominalbildning I (Helsingfors 1895). — Arkiv för nordisk filologi 13. Lund.
- FRITZNER, JOHAN Ordbog over det gamle norske Sprog 1—3. Kristiania 1886—96.
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsinki.
- GRAFF, E. G. Althochdeutscher Sprachschatz 1—6. Berlin 1834—46.
- GUSTAVSON, HERBERT 1948: Gutamålet: en historisk-deskriptiv översikt II. — Svenska landsmål och svenskt folkliv B 50. Stockholm.
- HEGGSTAD, LEIV Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding. Oslo 1930 (ubrigda opptrykk 1958).
- HELLQUIST, ELOF Svensk etymologisk ordbok. Tredje upplagan, ny tryckning. Lund 1966.
- HUURRE, MATTI 1979: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Helsinki.
- IEW = POKORNY, JULIUS Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern—München 1959.
- ITKONEN, ERKKI 1953—54: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tschere-missischen und in den permischen Sprachen. — FUF 31 s. 149—345.
- ITKONEN, TERHO 1971: Om ett svenskt lånord i Nylands finska folkmål. — Festskrift till Olav Ahlbäck 28. 3. 1971, Studier i nordisk filologi 58, s. 136—154.
- 1973: Unkarin etymologiset sanakirjat. (Arvostelu sanakirjoista A magyar szókészlet finnugor elemei ja A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.) — Virittäjä 77 s. 161—172.
- 1980: Suomen kielen kantasuomalaiset juuret. Alustus »Suomen kansan esihistorialliset juuret» -symposiumiin (Tvärminne, tammikuu 1980). Moniste.
- JANSSON, VALTER 1939: Arvostelu teoksesta Nomina Germanica. Hyllningsskrift till Bengt Ivar Hesselman den 21 dec. 1935. — Arkiv för nordisk filologi 54 s. 313—324.
- JOKI, AULIS J. 1973: Uralier und Indogermanen. — SUST 151. Helsinki.
- KALIMA, JALO 1917: Suomen *katras*. — Virittäjä 21 s. 69—70.
- KARSTEN, T. E. 1902—03: Germanisches in finnischen. — FUF 2 s. 191—198.
- 1943—44: Finnar och germaner: folk- och kulturberöringar från tre årtusenden. — Folkmålsstudier 9—10 s. 1—260, 261—630. Helsingfors.
- KETTUNEN, LAURI Livisches Wörterbuch. Helsinki 1938.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja 1 —. Päätoimittaja Pertti Virtaranta. Helsinki 1968—.
- KLUGE, FRIEDRICH — MITZKA, WALTHER Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Aufl. Berlin 1967.
- KOIVULEHTO, JORMA 1971: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I. — Neuphilologische Mitteilungen 72 s. 577—607. Helsinki.
- 1976: Vanhimmista germaanista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä I—II. — Virittäjä 80 s. 33—47, 247—290.
- 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. — Virittäjä 83 s. 267—301.
- KRAUSE, WOLFGANG 1966: Die Runenschriften im älteren Futhark I. Text mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. Göttingen.
- LEXER, MATTHIAS Mittelhochdeutsches Handwörterbuch 1—3. Leipzig 1872—78.
- LINDQUIST, IVAR 1936: Oðnemæ scoghær. Genetiv på -ar och andra spår av en fornåldrig

- böjning av gamla *i*-stamsadjektiv i nordiska språk. — Namn och bygd 24 s. 197—207. Uppsala.
- LINDQVIST, IVAR 1941: Ännumen. — Namn och bygd 29 s. 117—133.
- LÖNNROT, ELIAS Finskt-svenskt lexikon. Suomalais-ruotsalainen sanakirja I—II (1866—80). Toinen, jäljennetty painos. Porvoo 1930.
- MAYRHOFER, MANFRED Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen 1—3. Heidelberg 1956—76.
- MEID, WOLFGANG 1967: Germanische Sprachwissenschaft III. Wortbildungslehre. Sammlung Göschen Bd. 1218/1218a/1218b. Berlin.
- MENSING, OTTO Schleswig-holsteinisches Wörterbuch 1—5. Neumünster 1927—35.
- MONIER-WILLIAMS, MONIER A Sanskrit-English dictionary etymologically and philologically arranged. New edition, greatly enlarged and improved. Oxford 1899.
- MUNKÁCSI, BERNÁT A votják nyelv szótára. Budapest 1896.
- NOREEN, ADOLF 1923: Altisländische und altnorwegische Grammatik. Vierte vollständig umgearbeitete Aufl. Halle (Saale).
- OED = The Oxford English Dictionary 1—12. Oxford 1933.
- PAASONEN, HEIKKI 1909: Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatischem Abriss. Helsingfors.
- RENKONEN, W. O. 1954: Kulttuurin avainsanoja. Porvoo—Helsinki.
- ROSS, HANS Norsk ordbog. Tillæg til »Norsk Ordbog» af Ivar Aasen. Christiania 1895.
- SAARESTE, ANDRUS Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1—4. Stockholm 1958—63. Index: Uppsala 1979.
- SAOB = Ordbok öfver Svenska språket, utgifven af Svenska Akademien 1—. Lund 1898—.
- SCHILLER, KARL — LÜBBEN, AUGUST Mittelniederdeutsches Wörterbuch 1—6. Bremen 1875—81.
- SCHLYTER, D. C. J. Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar. Samling af Sweriges Gamla Lagar, tretonde bandet. Lund 1877.
- SCHOUVVLIEGER, HENK 1968: Suomen *lauma*-sanan alkuperä. — Virittäjä 72 s. 163—168.
- SchweizId = Schweizerisches Idiotikon, bearbeitet von F. Staub, L. Tobler u.a. 1—. Frauenfeld 1881—.
- SETÄLÄ, E. N. 1934: Miscellanea. — Suomalaisen Tiedekatemian toimituksia B 30 s. 565—575. Helsinki.
- SKES = Toivonen, Y. H. — Itkonen, Erkki — Joki, Aulis J. — Peltola, Reino, Suomen kielen etymologinen sanakirja 1—6. Helsinki 1955—78.
- SKÖLD, TRYGGVE 1960: Drei finnische Wörter und die Laryngaltheorie. — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen 76 s. 27—42. Göttingen.
- SMS = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki.
- SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.
- Säve = Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. SÄVES samlingar redigerad av G. Danell, A. Schagerström och H. Gustavson 1—2. Uppsala 1918—45.
- SÖDERWALL, K., F., Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1—2, Supplement 1—2. Lund 1884—73.
- TORP, ALF Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania 1919.
- TUNKELO, E. A. 1913—18: Suomalais-germaanisten kosketusten alalta. — SUSA 30: 29. Helsinki.
- WADSTEIN, ELIS 1899: Kleinere alt-sächsische sprachdenkmäler mit anmerkungen und glossar hrsg. von E. Wadstein. Norden und Leipzig.
- WALDE, A. — HOFMANN, J. B. Lateinisches etymologisches Wörterbuch 1—3. 3. Neubearb. Aufl. Heidelberg 1938—56.
- VENDELL, HERMAN Ordbok över de östsvenska dialekterna. Helsingfors 1904—07.
- WIEDEMANN, FERDINAND Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite verm. Aufl. 1893.
- WNT = de Vries, M. — te Winkel, L. A. Woordenboek der Nederlandsche Taal 1—. 's-Gravenhage—Leiden 1882—.
- DE VRIES, JAN Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden 1961.
- ZAITSEVA, M. — MULLONEN M. Slovar' vepsskogoazyka. Leningrad 1972.

Germ. **spai*kō und **jauk*ja- im Finnischen

Jorma Koivulehto

1. Fi. *paikka* 'Platz, Stelle, Fleck; Flickklappen'

Die Verbreitung von fi. *paikka* deckt das ganze ostseefinnische Sprachgebiet ab; im Lappischen ist es ein finnisches Lehnwort, aber ausserhalb dieses Kreises hat es keine fiugr. Entsprechungen.

Bereits die phonotaktische Struktur von fi. *paikka* legt nahe, dass es kein fiugr. Erbwort ist. In fiugr. und frühurfi. Rekonstruktion müssen wir dafür *paikka schreiben; die zweiten Bestandteile der heutigen Diphthonge / ai au oi ou/ usw. zählten auf diesen Stufen noch als Konsonanten (wie noch heute im Lappischen), es gab also keine Diphthonge. Wir hätten somit eine Sequenz von drei Konsonanten, /-jkk-/, und solche Sequenzen hat es innerhalb eines Wurzelmorphems im Fiugr. ursprünglich nicht gegeben; es gab offenbar nur Verbindungen von zwei Konsonanten. Auch kein anderes fi. Wort mit frühurfi. /-jkk-/ ist ausserhalb des Ostseefinnischen bezeugt. *Paikka* vertritt somit eine phonotaktische Struktur, die einst als eine Neuerung in die Sprache eingeführt wurde. Da neue Strukturen normalerweise entweder in expressiv-onomatopoeischen Neubildungen oder in Lehnwörtern zuerst auftreten, ist fi. *paikka* schon strukturell als ein potentielles Lehnwort zu betrachten, denn wir haben keinen Anlass, es für eine expressive Schöpfung zu halten. Es gilt nur noch, das fremde Original aufzuzeigen.

Als dieses Original passt lautlich und semantisch dasjenige germ. Wort, das dem gotländisch-schwedischen Wort *spai*k zugrundeliegt. Gotl. *spai*k bedeutet einerseits 'Radspeiche', andererseits aber 'Zeichen am Baum, entstanden durch Entfernung eines Stücks Holz mit der Axt' = (fachspr.) 'Schalm' (Säve S. 948). Das Wort ist ein starkes *ō*-Femininum und entspricht also germ. **spai*kō (aus älterem **spai*kā). Ahd. *speihha* (schw.) 'Radspeiche' entspricht einer Nebenform germ. **spai*kōn-, ags. *spāca* (schw.) > engl. *spoke* wiederum gehört zu einem germ. **spai*kan-. Von der gotl. bezeugten Bedeutung 'Zeichen am Baum' lassen sich die finnischen Bedeutungen leicht ableiten. Ein Zeichen (Schalm) am

Baum ist eben ein 'heller, andersfarbiger Fleck', und etwa dt. *Fleck(en)* kann auch 'Platz, Ort' bedeuten. Ausserdem lässt sich die Bedeutung 'andersfarbiger Fleck' im Finnischen noch erfassen in solchen mundartlichen Ableitungen wie *paikkulainen* 'fleckig, bunt', *paikko* 'buntes, fleckiges Tier', und sie wird auch durch den Gebrauch von *paikka* als 'Flickklappen' vorausgesetzt: auch dt. *Fleck(en)*, *Flick*, *flicken* hängen miteinander zusammen. Der semantische Zusammenhang zwischen 'Zeichen am Baum' und 'Stelle, Fleck' lässt sich noch mit etwa folgenden genauen Parallelfällen beleuchten:

(1) Schwed. *fläck* (= dt. *Fleck*) heisst allgemeiner '(abgegrenzter) Ort, Platz' und ist somit eine semantische Entsprechungen für fi. *paikka*. Diese allgemeine Bedeutung ist aus 'andersfarbiger Fleck' entstanden. Im Gotländischen wird *fläck* als genaues Synonym für *spai*k 'Zeichen am Baum' gebraucht (Säve S. 209).

(2) Auch gotl. *blick* (*bläck*) ist ein Synonym für *spai*k (Säve S. 74); damit identisch ist norw. *blik* 'basse Lichterscheinung, heller Fleck im Fels; Zeichen am Baum'. Hierzu gehört auch nd. *bleck*, *blick* 'ein Stück Land, ein Fleck Erde; Flecken, Ort, Raum, Platz' (Mensing I, Sp. 384; Schiller —Lübben I, S. 354).

(3) Fi. *pilikka* 'Zeichen am Baum; (andersfarbiger) Fleck' kann mundartlich auch 'Stelle, Platz' bedeuten (Värmland: SKES S. 560). Es ist seinerseits offenbar entlehnt aus germ. **bli*ka- > gotl. *blick* (s. oben; germ. **bli*k- metathetisch zu fi. *pilikk*:- vgl. fi. *perjantai* 'Freitag' ~ schwed. *fredag*).

Die Bedeutung 'Radspeiche' neben 'eingehauenes Zeichen' erklärt sich daraus, dass die Speichen von gespaltenem Holz (Holzsplittern) hergestellt wurden: vgl. fi. *pilikka* 'Zeichen am Baum' aber auch 'Span, Stück Holz, Splitter' oder schwed. *spole* 'Spule' aber auch (dial.) 'Holzscheit, Splitter' und 'Radspeiche'.

Die Verbreitung von fi. *paikka* in allen ostseefinnischen Sprachen deutet daraufhin, dass es verhältnismässig früh entlehnt wurde. Hierfür spricht auch das auslautende -a. Die germ. *ō*-Stämme erscheinen im Finnischen sowohl mit *o*-als auch mit *a*-Ausgang (Entlehnungen auf -a

sind etwa fi. *akana* 'Spreu', *kansa* 'Volk', *neula* 'Nadel'. Die *-a*-Wörter haben durchschnittlich eine weitere Verbreitung als die *-o*-Wörter; wenigstens bei einigen *-a*-Wörtern wird der Vokal einen solchen frühen germ. Wert widerspiegeln, der sich aus dem idg. *ā* noch nicht ganz zu einem germ. *ō* entwickelt hatte. Das Verhältnis germ. Tenuis (*-k-*) ~ fi. geminierter Klusil (*-kk-*) ist das normale.

2. Fi. *joukko* 'Gruppe von zusammengehörigen Menschen oder Tieren, Schar, Gesellschaft; Haufen'

Fi. *joukko* hat echte ostseefinnische Entsprechungen wohl nur im Nordostseefinnischen: im Karelisch-Olonetzischen, Lüdischen und Wepsischen; das entsprechende estn. Wort (*jõuk*) scheint nämlich wegen seiner begrenzten Verbreitung aus dem Finnischen entlehnt; auch lappisch *joav'ko* 'Schar' wird aus dem Finnischen hergeleitet. Das Wort reicht aber wohl noch bis in die permischen Sprachen, denn wotjakisch *juk*, *luk* 'Herde; Haufen', syrjänisch *juk* 'Haufen' wird etymologisch damit verbunden.

Aus demselben strukturellen Grund wie *paikka* ist auch fi. *joukko* als ein potentielles Lehnwort anzusehen: als frühurf. Rekonstruktion ist **joukko* anzusetzen und die Dreikonsonanten-Verbindung /-vkk-/ ist der ursprünglichen fiugr. Phonotaktik fremd gewesen. Auch die bereits erwähnte herkömmliche Zusammenstellung von *joukko* mit wotj. *juk*, *luk*, syrj. *juk* spricht dafür, dass es entlehnt ist, denn es ist weniger denkbar, dass ein Wort mit /-vkk-/ bereits in der finnisch-permischen Ursprache (etwa um 2000 v. Chr.) durch Urschöpfung entstanden wäre. Als ein expansives Lehnwort — wohl als das älteste Wort mit /-vkk-/ überhaupt — kann es aber noch etwa um 1000 v. Chr. aus dem Frühurfinnischen in das frühe Permische (Vorpermische) weiterentlehnt worden sein. Schliesslich deutet auch die Semantik des Wortes auf Entlehnung hin, denn die meisten solcher unabgeleiteten Wörter für 'Schar', die nicht auf die fiugr. Ursprache zurückgehen, sind bereits als Entlehnungen aus verschiedenen idg. Sprachen nachgewiesen worden; alte germ. Entlehnungen sind u.a. fi. *kansa* 'Volk', *karja* 'Vieh, Haustiere, Herde', *katras* 'Herde, Schar', *lauma* 'Herde, Schar', *liuta* 'Schar, Schwarm', fi. dial. *hulikka* 'Haufen, Menge', junge Entlehnungen sind u.a. *kopla* 'Bande'

(< schwed. *koppel*), *porukka* 'Team, Gruppe' (aus dem Russ.), *sakki* 'Klüngel' (< schwed. *schack*, *sjack*).

Im Germanischen gibt es ein Wort, das lautlich und semantisch als Original für *joukko* passt. Dieses germ. Wort wird u.a. durch folgende spätere Formen vertreten: aschwed. *öker* (m.), *ök* (n.) 'Zugtier; (kollektiv) ein Paar Ochsen als Zugtiere = Ochsengespann', gotl. *ök* (dial. *āik*) (m.) 'Zugochse; ein Paar Zugochsen', nschwed. schriftspr. *ök* (n.) 'Zugtier', an. *eykr* (m.) 'Lasttier, Pferd; Zugochse (auch kollektiv)'. Die kollektive Bedeutung 'Ochsengespann, ein Paar Zugochsen' ist die ältere (Hellquist S. 1457; Torp S. 886), sie ist etwa in alt-schwedischen Gesetzestexten gut belegt. Hellquist, Torp u.a. (schon Sophus Bugge) führen dieses Wort zurück auf germ. **jaukja-* (oder nach dem Sieverschen Gesetz **jaukia-*, dieses Gesetz scheint aber bei den ältesten germ. Entlehnungen ins Finnische noch nicht gegolten zu haben, wie der Verf. an anderer Stelle genauer ausführen wird) < idg. **iougio-*. Es ist ursprünglich ein Möglichkeitsadjektiv auf *-ja* zur idg. Wurzel **ieug-* 'verbinden' und entspricht genau dem aind. *yōgya-* 'als Zugtier (für das Joch) tauglich; (subst.) Zugtier'. Die kürzere Wurzel ist idg. **ieu-* 'verbinden', wozu aind. *yāuti* 'schirrt an' und *yūthā-* 'Vereinigung, Schar'.

Von der ältesten germanisch bezeugten Bedeutung '(Ochsen)gepann' lässt sich die fi. Bedeutung von *joukko* leicht ableiten: für die semantische Entwicklung 'Gespann' > 'Gruppe von zusammengehörigen Menschen oder Tieren' gibt es zahlreiche Parallelbeispiele:

(1) Engl. *team* bedeutet eigentlich 'Gespann von Zugtieren', daraus hat sich die bekannte Bedeutung 'Team, Gruppe von zusammengehörigen Leuten, Arbeitsgruppe' entwickelt.

(2) Dt. *Gespann* bedeutet auch 'Paar' und in verschiedenen Mundarten ferner 'Gruppe von (zusammengehörigen) Leuten, Gesellschaft u. dgl.' (s. etwa SchweizId 10, Sp. 242).

(3) Nl. *koppel* heisst 'Band, Koppel; Paar, Gespann', aber auch 'Rudel, Schar': *een koppel ossen* 'Ochsengepann', *een koppel van 35 kippen* 'eine Schar von 35 Hühnern', *een groot koppel volk* 'eine grosse Schar von Menschen'. Schwed. *koppel* heisst ebenfalls u.a. nicht nur 'ein Paar (Hunde)', sondern auch 'Bande'; daraus fi. *kopla* 'Bande'.

(4) Aind. *yugā-* 'Joch; Gespann' aber auch 'Geschlecht; Generation'.

(5) Mordwinisch (Ersä) *ki'dima* 'Pferd' (eig. = 'vorgespannt') aber auch kollektiv 'Haustiere, Vieh'.

(6) Fi. dial. *roikka* oder *troikka* 'Arbeitsgruppe, Schar, Menge' ist eine junge Entlehnung aus russ. *trojka* 'Dreigespann' — ein Beispiel dafür, wie sich die Bedeutung 'Gruppe' auch allein in der lehnmehenden Sprache entwickeln kann.

Lautliches. Fi. /-kk-/ entspricht hier germ. /-kj-/ wie bei fi. *miekka* 'Schwert' < germ. **mekja-* (~ **mekia-*) > got. *mekeis* 'Schwert', fi. *rikas*, Gen. *rikkaan* 'reich' < germ. *rikjaz (~ *rikiaz) > ahd. *rīhhi* > nhd. *reich*. Es wird sich um eine uralte Substitution handeln: Germ. /-kj-/ wurde durch frühurf. /-kk-/ substituiert, weil es damals noch kein fi. /-kj-/ gab; diese letztere Verbindung wurde erst allmählich unter fremdem Einfluss möglich, denn alle fi. Wörter mit /-kj-/ sind Lehnwörter (T. Itkonen). Das frühurf. /VkkV/ kann demnach auch einem vorgerm. /VgjV/ entsprechen (wie (früh)urf. /VkvV/ germ. /VgV/ entspricht). Die Entlehnung kann also (aber muss nicht) bereits vor der Lautverschiebung geschehen sein.

Allerdings muss die Entlehnung auf jeden Fall vor dem nordischen *j*-Ausfall (um 550 n. Chr.) stattgefunden haben. Deshalb kann das fi. /ou/ kaum eine späte Entwicklung aus germ. /au/ widerspiegeln — auch keinen frühen Umlaut, weil auch die sonstigen alten Entlehnungen keinen Umlaut reflektieren. Es bleibt somit nur die Möglichkeit, das fi. /ou/ aus einer solchen frühen Stufe des Germanischen (Vorgermanischen) zu erklären, in der das idg. /o/ = germ. /a/ noch mehr oder weniger die *ø*-Farbe beibehalten hatte (*ā*). Als Original muss demnach frühgerm. **jāukjā-* oder vorgerm. **jougjo-* (~ **jāugjā-*) angesetzt

werden. Ein idg. /o/ erscheint als fi. /o/ auch in fi. *lovi* 'Einschnitt' ~ ahd. *tih-lawi* 'Narbe' (eig. 'Einschnitt im Körper'). Der Phonemzusammenfall idg. /o, a/ > germ. /a/ kann (muss aber nicht) bereits damals durchgeführt gewesen sein; die *ā*-Farbe kann in diesem Fall einen Allophonwert des /a/-Phonems darstellen. Auch das alte idg. /a/ kann in den ältesten Lehnwörtern (vor Nasal) als fi. /o/ erscheinen: fi. *otsa* 'Stirn' < frühurf. *onāca < frühgerm. **an þja-* (bzw. vorgerm. **antjā-* = idg. **antiō-*) > ahd. *endi* 'Stirn'.

Eine sehr frühe Entlehnung wird auch durch die traditionell angenommene finnisch-permische Verbreitung von fi. *joukko* vorausgesetzt. Auch andere alte Entlehnungen haben noch das Permische erreicht: fi. *otsa*; als neues Beispiel kann kurz angeführt werden: fi. *pinta* 'Oberfläche', dial. konkret 'Splintholz; Speck' < germ. **spinda-* > ahd. *spint*, ags. *spind* 'Speck', mhd. *spint*. 'Speck; Splintholz'; für *pinta* wird eine wotjakische Entsprechung angeführt. Einen weiteren Fall scheint fi. *katra(s)* 'Schar, Herde' darzustellen, das aus dem Germanischen hergeleitet (vgl. ags. *gaderian* 'sammeln', engl. *together* 'zusammen' usw.), aber vorher auch schon mit syrj. *kotir* 'Haufen, Schar, Familie' in Verbindung gebracht worden ist.

Datierung. Man kommt also zu dem Ergebnis, dass fi. *joukko* sehr früh — etwa um 1000 v. Chr. — aus frühgerm. **jāukjā-* (bzw. aus vorgerm. **jougjo-*) entlehnt wurde — vielleicht im heutigen Westfinnland —; als expansives Wort konnte es damals noch bis ins Permische weiterentlehnt werden. Die von Verf. angesetzte frühe Datierung des Anfangs der germanisch-finnischen Kontakte wird somit durch einen neuen Beweis gestützt.